

a' legnagyobb tízesek, százasok ezeresek stb hány osztási munkálatot kívánnak, úgy fogjuk találni hogy a :

legnagyobbik egyecs 81 három 89 nyolcz 987 tizenhárom 6765 tizenhét 75025 huszonkét 832040 huszonhet 9227465 harminczkét ; 63245986 harminczhat 834903170 negyvenkét 9186269025 negyvenhétszeri clostzlásokat kíván.

Minthogy pedig a' legnagyobb közös osztló keresésében ugyanezen osztási munkálatok fordulnak elő, az előadottakból következik, hogy három számjegyig, azaz : midőn a' kisebbik adott szám nem áll többől három számjegynél, az osztások' száma 5n-2, ezen felül 5n-3.

— Ez után

PETÉNYI SALAMON lt.

f. évi juniusban, Bihar vármegyének Sebes és Fekete Körös közti heglánczolatain tett természettudományi utazásának, rövid vázlatát adta a következőkben :

Mivel azon természetrajzi utazásomnak, melyet Kovács János barátomnak, Geszten m. Tisza Lajos úr' Domokos fia' nevelőjének becses társaságában, folyó évi junius' napjaiban Bihar megyében, 's jelesen a' Sebes és Fekete Körös közti heglánczolatokban tettem, az volt főfeladata, *hogy az ott létező, számos barlangok közt az ismert, 's netán még ismeretlen csontbarlangokat felkeressem, kikutassam, 's azokat őslénytani tartalmukkal együtt megismerjem és leírjam* : ezen nem csekély feladatunk mellett mellőznünk kellett, vagy legfeljebb csak melleleg vehettük szemügyre a' mindenütt gazdagan kínálkozó egyéb érdekes tárgyakat, annál is inkább, minthogy nekem e' célra csak igen rövid idő, csupán egy hónap engedélyezteték, 's ez utazást azon fölül e' drágaság' idejében tulajdon költségemen tenni 's azért is siettetni kényteleníttem.

Teljes szándékunk lévén, utazásunk' tudományos eredményeivel 's azokhoz csatlандó rajzokkal annak idejében a' Tekint. Académiának kedveskedni : ez alkalommal bátor leszek az utazásunkban szerzett csak néhány érdekesb tárgyat, azokat felvilágosító néhány szó' kíséretében bemutatni.

A' föld- 's így az őslénytani kutatások' gazdagabb bányái többek közt a' mély vízmosságok, a' hegyszakadások és hegyomlások. Ott merülnek fel a' természetbuvár' számára sok érdekes kincsek, melyek különben előtte évek' ezreitől fogva a' sötét föld' gyom-

rában elzárva feküdtek. Azokat tehát a föld- és öslénytan' barátjának fel kell keresni : mellőznie, elhanyagolnia nem szabad.

Afféle hegyomlásokat, millyeneknek nyomai az alsó Duna' mentében kezdve Érdtől lefelé egész Zimonyig, jelesen pedig Duna-Pentele és Mohács közt mindenütt a' Duna' jobb partján láthatók : találtam Bihar megye' Sebes-Körös völgyének jobb oldalán, kezdve Várad-Olaszitól fölfelé egész Nagy-Báródig, 's ott jelesen a' Tinód és Tötös helységek' szőlőhegyei' alján nagyobb mennyiségben. Felette rövidre kiszabott időm nem engedé azokat sorban megvizsgálni, mi szép eredmény nélkül bizonyosan nem maradt volna : én csupán azalatt, míg Kovács János barátom Geszten az utazásra elkészült, egyetlen egyet, t. i. a' nagyvárad-olaszi szőlőhegység' délkeleti oldalában fekvő, Tichy Alajos könyvnyomtató' szölleje' tetejéről évről évre leszakadó hegyomlást látogathatám meg, hova sógorom, nagyváradí gyógyszerész Molnár József úr által június' 9-kén vezetette, daczára a' reánk szüntelenül szakadó 's működésünket nem kissé akadályozó záporosónek, kirándulásunk és bajos működésünk felette becses eredménnyel jutalmaztatott meg. Mert a' hegy' oldaláról utoljára leomlott, általunk kalapácsokkal szétvert homokkő-rétegből nyertük *íme ezen három állkapcsot sok egyéb oda tartozó töredék mellett*, mellyek egykoron testrészei valának az ősvilág' két emlőslakosának, t. i. az *ásatag Őz'* (*Cervus capreolus fossilis*) két különkoru példányának, még pedig egy koros, hihetőleg hímnek, *felső bal állkapocs töredéke a' 2. 3. 4. 5. és 6-ik zápfogával*, és egy fiatalának *alsó jobb állkapcsa mind a' hat zápfogának töredékeivel*; azonkívül az *ősjuhnak* (*Ovis fossilis*) *alsó jobb állkapcsát az 5. ép zápfogával*. Van szerencsém úgy ezen öslénytani tárgyakat, valamint az azokhoz tartozó homokkőbeni lenyomatokat is bemutatni a' Tisztelt Acaemiának, egyszersmind arra is figyelmeztetni, hogy a' nagyváradí Tichyféle szőlőnek hegyomlása *első lelhelye az ásatag őz, és az ősjuhnak* Magyarországon, 's hogy az elsővel t. i. a' *Cervus capreolus fossilisszal*, már hatra szaporodott a' hazánkbaní összarkvasfajok' száma, mellyek : 1) *Ős-jávorszareas* (*Cervus alces fossilis*) özöni képletekből; 2) *Nagyszarvu szareas* (*Cervus megaceros*) szinte onnan; 3) *Ős-gimszareas* (*Cervus elaphus primigenius*), özöni képletek és barlangokból; 4) *Egyrét fogu szarvas* (*Cervus haplodon*) a' lorettomi durva mészkő-bányából; 5) *Ősnyargalócz-szar-*

Pet.); 5) a' *beremendi ősz-nyest* (*Mustela beremendensis*. Pet.), és 6) az *ős-hölgy menyét* (*Foetorius palerminens*. Pet.); mely utolsó három őszállatról alkalmam volt múlt májusi üléseiben a' kir. magyar természettudom. társulatnak bővebben értekezni, 's ott e' tárgyakat rajzokkal is felmutatni.

Mielőtt a' palaeontologiai tekintetben annyira érdekes pesteri Igriz-csontharangunktól elválnánk, legyen szabad a' tiszt. osztályt annak még más tartalma, több élő lakosára is figyelemzetnem.

A' csontharangok nem csak sírboltjai az őslényeknek, azok egyszersmind laktanyái most élő többféle állatoknak is, 's azért valamint őslénytani, úgy zoologiai tekintetben is felette érdekesek. Bennök valamint általában minden egyéb barlangokban is, születnek, tartózkodnak, élnek 's halnak meg az állatország' több osztályainak legritkább, felette nehezen megszerezhető, de épen azért, 's több egyéb tekintetben, érdekteljes élő lények. Ki előtt ismeretlen például azon csodálatos állat, mely csupán a' barlangok, 's jelesen a' karinthiai adelsbergi barlang' tavaiban lehet? t. i. Az *ángolna változány* (*Proteus anguinus*. Laurent.), mely a' lélekzésre tüdején kívül még három szabad külkopoltyu nyalábbal is levén ellátva, átmenetet képez a' hüllőktől a' halakra.

A' barlangok' lakóihoz számitandók az emlősök' sorozataiból jelesen a' *denevérek*. A' barlangok tanyái több denevér fajoknak, mellyek azokban nyáron át vagy egyenként, vagy párosan, vagy családosan szétszórva laknak, fiadzanak; a' telet pedig azokban gyakorta ezrenként összecsoportozva téli álmukban átalusznak. Az Igriz-barlangban szinte akadtunk több denevér palotákra, 's azok talaján denevérganaj rakásokra: itt azonban az őcsontok' felkeresése 's ásásával levén elfoglalva, az azokrai vadászatot elmellőztük. Akadtunk azonban az Igriz barlangtól alig félóránnyira éjszakkéltre fekvő „*Piznicze*“¹⁾, azaz: Pincze nevű szomszéd barlangban számos denevérekre, hol a' barlang' előcsarnokában elhintett fris hányadékok azonnal figyelmeztettek azok' ottlétére. Kevés kutatás után a' csarnok' mennyezetéhez tapadva látók több

¹⁾ Érdekes a' *Piznicze-barlang* azért is, mert rajta végig foly a' hegy alatt egy siker ugyan, de jó széles patakocska, mely a' barlang szája előtt képződött mésztuffa-dombon három ágban lezuhánván, igen takaros oláh malomcskát hajt, festészilég ékesítvén az egész környéket.

kisebb nagyobb csoportozatait a' *deres denevérnek* vagyis a' tulajdonképi *szárnyas egérnek* (*Vespertilio murinus*; das grosse Mauseohr). A' magyar denevérek' ezen legnagyobb faja tartózkodik a' barlangok' még félig világos előcsarnokaiban; azonkívül a' nagyobb épületek, jelesen várak', kastélyok, templomok, kolostorok és kaszárnnyák' tekervényes padlásain. Beutazván az 1843-ki Kolosvárt tartott magyar orvosok és természetbuvárok' gyűlése' alkalmával Erdélynek több táját, a' Vajda-Hunyadvára' tetője alatt e' denevérnek ezreit találtam; 's az 1846-ban, Kassa. Eperjesen tartott nagygyűlésünk' alkalmával a' kassai székesegyház' padlásain oly számtalanokat leltem e' denevérfajból, hogy az alattok tornyosuló ganajok miatt alig lehetett a' padlás' némelly részeibe bejutni.

De a' pizsniczei barlangnak mélyebb, sötét csarnokaiban találtam egy más, az előbbinél sokkal ritkább, tehát érdekesebb fajtát a' denevéreknek, t. i. a' *barlang-denevért* (*Miniopterus Schreibersii*, Natterer; *Vespertilio Ursinii*, Bonaparte), melyet Orsini a' pápai tartományok' jelesen Ascoli' környékén és az Algir' barlangjaiban; hazánkfia Schreibers Károly tanácsos, 's a' bécsi cs. kir. udvari természettár' volt igazgatója, Bánságban a' galambosi (kolumbáczai) és a' veteráni barlangban fedezték fel¹⁾, magam pedig 1841-ben és 1846-ban az aggteleki, 1845-ben az abaligeti (Baranyában) és az idén Biharban a' pizsniczei, a' fericsei és a' fonáczaai barlangok' sötét palotáiban számos példányokban leltem

Ki az aggteleki barlangot meglátogatta, 's ott az úgynevezett „Denevércsarnokot“ is figyelmére méltatta, vissza fog még emlékezni az ott látott ezen fajú denevérek' töménytelen sokaságára, hol azok egymásba kapaszkodva, rajok és draperiák gyanánt függnek le palotáik' mennyezeteiről, a' közükbe tett lövésre nagy fürtökben hulladozva 's hemzseggve töltvén el a' barlang' szomszéd osztályait. A' junius' 25-kén megvizsgált, Rézbányától nem messze fekvő Segyestyel helység' határában, a' falu fölött éjszakaról nyíló Parrov-Hidry völgynek Dimbrandoli hegy' oldalában találtató *Tibakoje* nevű csepköves barlangban leltem a' *Pathóczok*-nak legkisebb európai fajtát, t. i. a' *kis pathóczot* (*Rhinolophus hipposideros* Bechst. — Rhin. hippocrepis Herm. — Rhin. bihastatus.

¹⁾ Lásd : Petényi Sal. Ján. „Pár szó az emlősökről általában, a' magyarhoniakról különösen“ Pesten 1844. 10. lap.

Geoffr.; das kleine Hufeisen). mely e' helyen legelőször fedezték fel a' magyarországi emlősök' faunája számára ¹⁾.

Mint hogy pedig minden nagyobb állatnak, 's így jelesen az emlősöknek is vendég vagy élődi állatai (parasitái) vannak, úgy élnek a' denevéreken is, 's azok körül több apró, hol a' *pankányok* (Arachnoda; Spinnenartige), hol a' *kétröpék*hez (Diptera, Zweiflügler) tartozó, 's a' gerincztelen állatok' természetrajzára nézve jobbadán nagy érdekekkel bíró állatkák.

Az elsőkhöz t. i. a' *pankányok*hoz tartozik p. o. a' *denevératka* v. *kolláncska* (Gamasus s. pteroptus vespertilionis; Fledermausmilbe), minőt az aggteleki barlangban 1846-ban fogott denevéreken leltem; oda: az *Eschatocephalus* v. *Haemalastor gracilipes*, minőt ugyan ott 's azon a' denevérfajon dr. Frivaldszky Imre társunk 1841-ben talált; oda egy állatam most a' pizsniczei barlangban fogott hasonfajú denevéren fölfedezett, kisebbsége, rövidebb lábai 's egészen különböző színe által amattól eltérő, eddig még meg nem határozott faja a' Haemalastornak; oda az *Ixodes vespertilionis* s. t. eff.

A' *téhelröpük* vagyis Colleopterákhoz számítandók a' barlangányok' sorából: *Sphodrus Schmidti* ²⁾; *Trogloorhynchus anophthalmus*; a' *kétröpük* (Diptera) sorából a' *Nycteribia vespertilionis*, melyet valamint az aggteleki, a' pizsniczei úgy az abaliget-i barlangokból hozott denevéreken leltem; oda tartoznak ezen *nagyobb vöröstestű*, és ezen *apró fekete legyek* is, melyek a' barlangokbani denevér-guanorakásokon 's ezek fölötti falakon százként mászkálnak. Ide tartoznak végtére a' *Thysanurák*hoz tartozó *Tritomurus scutellatus* 's egyéb rokon fajú rovarok.

¹⁾ A' *nagy patkóczot* (Rhinolophus ferrum equinum. Daub.; Rhin. unihastatus. Geoffr.; das grosse Hufeisen) a' budai hegység' Lipótmező barlangjában; a' *dombos orru patkóczot* (Rhin. clivosus. Rüppel; hügelnasiges Hufeisen) pedig, mely eddig csak Afrika és Dalmatországból volt ismeretes, a' siklósi barlangban fedeztem fel. 'S így az európai patkócznak valamennyi faja képviseltetik hazánk' faunájában is.

²⁾ A' barlangokban tartózkodó kisebb állatok' kipuhatólása, vizsgálása és leírásában nagy érdemeket szerzett magának az élő természetbuvárok előtt köztiszteletű, soproni születésű hazánkfia Schmidt Ferdinand úr, előbb kereskedő Laibachban, most ennek szomszédságában, Schischka nevű jószágán, kizárólag az apróbb osztályu, jelesen a' barlangokban élő állatok' buvárkodásának sikerteljesen szentelő óráit. (Lásd: „Verhandlungen des zoologisch-botanischen Vereins zu Wien, IV. Bd. S. 23—34.“).

Megemlítésre méltó e' helyt azon körülmény, hogy a' barangokban született 's folyvást ott élő állatok tökéletesen vakok, nekik ott az örökkétartó sötétségben nem lévén szükségük a' szemlátásra, épen úgy, mint a' föld' sötét gyomrában lakó *fogas rakonynak* (*Spalax typhlus*) nincs, mellyről pár év előtt volt szerencsém e' tiszt. osztályban pár szót elmondanom.

Úgy sikerült a' biharmegyei, jelesen a' fericsei barlang' leg-hátsóbb üregeiben, utilársam, Kovács János barátomnak egy a' *Catops* nemhez tartozó barlangi bogarat fölfedezni, melly szinte egészen szemnélküli, 's a' helybeli entomologok' bizonyítása szerint új állat, miért is azt Kovács János úr a' lelhely' emlékére: „*Catops fericensis*“ nek nevezé.

Az eddig említett és részint bemutatott tárgyakon kívül nem mulasztottuk el a' bihari utazásunkban előforduló egyéb állat, növény 's ásványokra is fordítani vizsga figyelmünket, 's így a' beutazott részek' fauna, flóra és geájához adatokat gyűjteni. Sőt sikerült — mi eleinte majd lehetetlennek látszott — a' mindennapi elkerülhetlen szükségekhez tartozókon kívül egyébbel semmivel nem gondoló, 's azokon kívül egyebet semmit, még a' legközönségesbej sem ismerő, tehát megnevezni sem tudó oláhoktól végtére, és csak az által, hogy minden helyen és minden embertől kérdezősködve, itt egy, ott más nevet tudtunk meg, az ott előforduló természeti dolgok, jelesen az emlősök és madaraknak annyi oláh tájmegnevezéseit összegyűjteni, mennyit, úgy hiszem, hiába fognánk honunkban valahol együve keresni. Valamint a' nevezetesb természeti tárgyakat, úgy a' magyar és oláh tájneveket kidolgozott utazásunk' leírásában a' Tek. Academia elébe terjeszteni el nem mulasztandjuk.

Felette sok volna még utazásunkból ez alkalommal is megemlítendő, mi legalább reánk nézve nagyobb érdekekkel bír. Azonban hosszadalmas előadásommal nem akarván túlfeszíteni a' tiszt. osztály' türelmét, elhallgatom azokat. Odahagyom most a' Bráj, Bugyássza, Sután, Vurvupojén és Bihor, még junius' 20-kán sok helyen hóval fedett magasuló hátait, mellyeknek keleti oldalán terül el az erdélyi Kárpátok' habos tengere; honnan délnyugatra egész a' Mátráig és Tótországig nyílik a' puszta szemmel átnézhetlen magyar alföld' térsége. Elmellőzöm ez úttal a' Bohodej havas' tetején kibuzogó jéghideg *Fontina récse* nevű, hatalmas forrá-

sát a' pisztrángdús Drágán fo'lyamnak; vissza nem tekintek sem a' feltornyosuló Tyatra-talparhilor regés zsványok' sziklájára, sem a' Szamosok' forrásain túl fekvő 's az *Ősmedve* (*Ursus spelaeus*), *ásatag marha-* (*Bos taurus priscus*) csontmaradványokban hihetőleg honunkban legdúsabb *Uoncsassa-csontbarlangra*. Hallgatok a' Rézbánya' környékén Fonácza helység' határában, szinte *Ursus spelaeus*' maradványait tartalmazó „*Pestere bulsuluj*“ óriások' barlangjáról; hallgatok az Arad megye' szélén elterülő béli hegységnek Kaluger' határában időről időre kimaradó 's megmeg kizubogó csudálatos „*Izbuk*“ forrásáról (fons intermittens; periodische Quelle). Meg nem említem továbbá a' kimpolyi völgynek minden nézőjét bámulatra ragadó *Kimpányás-ka-barlangját*, mellynek tárogatott fekete torkolata több mint 50 ölnyi mélyébe zuhan le a' legirtóztatóbb zajai közt az itt egészben elnyelt szohodoli patak, elnyújtózván a' hegy' gyomra 's belein végig több ezer ölnyre, míg a' vaskohi hegy' oldalából két helyen kiömlik magával a' hegy alatt felnevelt legszebb pisztrángokat (*Salmo fario*) sodorva ki 's a' Fekete-Köröst megkettőztetve.

Mindezeket, mondom, 's ezekhez több hasonlókat, mint olyan nagyszerű tárgyait a' természetnek, olly csodálatos tüneményeit Bihar megyének, annyira érdekes tulajdonait édes hazánknak, minők bővebb és tökéletesb rajzolatát érdemelnek a' mainál, ez alkalommal mellőzve : jelen szavaimat csak egynéhány ritkább, a' bihari szélhegységben lelt gerinczes állat' bemutatásával kívánom befejezni.

Ezeknek egyike egy hazánkra nézve felette ritka, a' poczoknemhez tartozó egérfaj. Ezt én első pillantásra *verhenyes poczok*-nak (*Hypudaeus rubidus*. Pet.; *Mus rutilus*. Pall. Röthel-Wühlmaus) tartottam, minőt eddig honunkból csak a' beszterczebányai erdős hegységről szerzett két példányban ismertem. A' most hozottat azonban valamint ezzel, úgy a' többi poczokfajokkal pontosabban hasonlítván egybe, meggyőződtem, miszerint a' mi bihari poczkunk valamint tetemes nagyobbsága, úgy testrészeinek, sőt a' föl- és altest' színeinek egymáshoz aránya által is a' verhenyes poczoktól fajilag eltér; leginkább hasonlítván az eddig ismert európai poczok közt a' *sárgavörös poczok*hoz (*Hypudaeus fulvus*. Brants. *Lemnus fulvus*. Geoffr. Röthlichgelbe Wühlmaus). Ezen szoptató nőpéldányt, mellyet szerencsém van itt bemutatni, akkor fogtam

meg, midőn június' 17-kén Dámsról Rossiára utazván, a' magas meredek hegység' ős bikkerdőin végig, a' bennünket vezető hat ökrös oláh szekér mellett kelle gyalogolnunk. A' fenicsei bükkös hegyeken felfelé a' havasokra Uoncsassza esonbarlanghoz vándorolván, egy más, fiatal példányára akadunk ezen poczokfajnak, melyet azonban reá rohanó oláh vezetőink' durvasága széjjeltépett.

A' bemutatandó ritkább tárgyakkal másik és harmadika az általam hazánkban nem rég fölfedezett 's eddig csak igen kevés helyen lelt ritkább *halfaj*, t. i. az 1837-ben legelőször a' Poprád-ban fölfedezett, később 1842-ben Turócz megye hegyi patakai-ban, 1849-ben pedig a' felső nógrádi hegység' csermelyeiben lelt *tarkaszárnyu koltj* (*Cottus pocilopus*. Heckel), és a' *Petényiféle Márna* (*Barhus Petényii*. Heckel), melyet először 1835-ben Mehádia fölött a' Cserna' vizében fölfedezvén, 1844-ben Erdélyben is az Olt vize' confluenseiben; 1849-ben felső Nógrád' hegysége' patakai-ban; most pedig Bihar megye' szélhegyeiről valamint a' Sebes-, úgy a' Fekete Körösbe befolyó minden patakokban nem csak bővségesen, hanem nagy szép példányokban is „Mrjana“ név alatt találtam.

'S így gyarapodott többek közt utolsó utazásom által ezen magyarországi ritkább gerinczesek' természetrajza, új lelhelyek 's nagyobb geographiai elterjedésök' megismerése által.

— Ez alkalommal Petényi úr felszólított az osztály által, hogy ezen eredményes utazásnak részletes leírását, rajzokkal felderítve nyújtaná be az Évkönyvek' számára; mire a' tisztelt tag vállalkozott is.

KIS GYÜLÉS, OCT. 16. 1854.

(A' nyelvtudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklété alatt

Jelen az osztályból: *Csuczor, Szemere és Repický r. és lt.* — *Egyéb osztályokból: Bugát, Czech, Érdy, György, Horváth Cyr., Jerney és Kiss Kár. rr.* — *Bertha, Csorba, Pauler lt. lt.* — *Toldy Ferencz titoknok.*

BUGÁT PÁL rt.

phonologiai előadásai' folytán befejezőleg az *együtthangtan és szóhang-áthasonlításról* értekezett. Az egész itt egy tagban közöltetik.

A' mulékony érzéseket, ismereteket, akaratot, a' történeteket, egy szóval azt, mi mint gondolat (eszme) lelkünk' világában feltűnik és mit mi szavakba önteni tudunk, részint magunk, ré-